

НАУЧНИ ПУБЛИКАЦИИ
НА ГЛ. АС. Д-Р КРУМ БЪЧВАРОВ
РЕЗЮМЕТА

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФИЯ

В. Николов, В. Петрова, К. Бъчваров, П. Лещаков, Н. Христов, Е. Анастасова, М. Люнчева, Д. Такорова, К. Бояджиев, С. Трифонов, Е. Маринова, П. Пенкова & Б. Рангелов. Провадия-Солницата: археологически разкопки и изследвания през 2008 г. Предварителен отчет. София: Фабер, 2009. (Съавтор с П. Лещаков на текста „Постройка 7”, 95-100.)

Проучената част на постройка 7 в тел Провадия-Солницата попада между южната, източната и началото на северната стена на северния бастион. Тя е напълно затрупана с камъни от стените на бастиона, най-долните от които потъват дълбоко в развалините на горялата сграда.

В югозападния ъгъл на проучената площ от постройката е разположен глинобитен подиум с четиристранна форма, който продължава под южната стена на северния бастион. Висок е 35-40 см над достигнатото около него ниво и има наклон в посока изток-запад. В проучената част от постройката се намира и изградено на място зърнохранилище.

Керамичен комплекс. Сред останките от постройка 7 е регистрирано голямо количество керамични съдове, силно фрагментирани още преди срутването на стените на сградата върху съдържащия ги пласт, както и по-късно при срутването на северния бастион. Те обаче представляват само една част от керамичния комплекс на все още непроучената напълно постройка, поради което могат да се приемат като случайна извадка. В технологично отношение не се наблюдават различия с установените досега групи от среднохалколитния пласт. Често срещано е нанасяне на допълнителна „цветна” ангоба, чийто цвят обаче варира, основно в светлата гама, поради вторичното изпичане на керамиката. Представени са голяма част от вече засвидетелстваните среднохалколитни форми: паници, купи, гърневидни съдове и капаци. Срещат се повечето от характерните за епохата орнаментални техники, най-широко застъпени от които са щампованата и канелюрната. По-рядко се среща врязана и набодена украса. Регистрирани са единични примери на графитно рисувана украса.

Предварителният анализ на случайната извадка от керамичния комплекс на постройка 7 потвърждава хронологическата позиция, предположена при проучванията през периода 2005-2007 г., и позволява той да бъде отнесен към средния халколит.

Дребни предмети. Към тази категория се отнася колективна находка от осем керамични „лъжици”, две от които запазени изцяло, а останалите във фрагментирано състояние – уникална находка в късната праистория на Югоизточна Европа. Всички имат сходна форма и се отличават единствено по размерите си. Характеризират се с дълги цилиндрични, почти съвсем прави дръжки с постепенно разширяваща се овална и плоска работна част. Сиво-бежовата им повърхност е добре загладена. Предметите са добре

изпечени. Запазените изцяло екземпляри са с дължина съответно 24,6 и 22,2 см и дебелина на дръжките 1,2 см. Лопатките им са широки около 2 см.

От останалите няколко открити дребни находки, особено внимание заслужава правоъгълна пластина от глига (дължина 5 см) с три отвора, два в единия и един в другия край, както и част от краче и легенче от триъгълна култова масичка с украса от три реда шахматно разположени вдълбани квадрати със следи от бяла инкрустация.

Студии

К. Бочваров. Неолитическите захоронения в сосудах из юго-восточной Европы: возникновение обряда. – Краткие сообщения института археологии 224, 2010, 115-135.

Предвид малкия брой на гробовете в керамични съдове – а и изобщо на гробните комплекси от късната праистория в Югоизточна Европа, – както и на спорадичната им проява и обикновено „неясен“ археологически контекст, те до голяма степен са пренебрегнати в проучванията върху югоизточноевропейския неолит. Обективният анализ на тази специфична погребална практика обаче показва, че инхумацията в керамичен съд, която представлява първият тип погребение изобщо в керамичен съд, е свързано с една от ранните фази на неолитното културно развитие. В първоначалната ѝ еволюция се наблюдават две отчетливо обособени хронологически равнища, които могат да се дефинират като териториално-хронологически фази. Тя очевидно е свързана и с някои по-късни явления като кремацията в урни в Тракия и Тесалия. От друга страна, разглеждането на тази практика в по-широкия териториален контекст на Егея, Анатолия и Леванта и анализът на синхронните ѝ аналогии позволява определянето ѝ като надрегионално културно явление.

K. Bacvarov. A Long Way to the West: Earliest jar burials in southeast Europe and the Near East. – In: K. Bacvarov (ed.) Babies Reborn: infant/child burials in pre- and protohistory. Proceedings of the XV UISPP World Congress (Lisbon, 4-9 September 2006), Vol. 24. Oxford: Archaeopress, BAR S1832, 2008, 61-70.

Студията разглежда появата на традицията на погребване в керамичен съд на фона на югоизточноевропейската неолитизация и проследява развитието на тази погребална практика от първичните ѝ зони на разпространение в хронологическите рамки на неолита, халколита и ранната бронзова епоха. За целите на това проучване терминът „погребване в керамичен съд“ е дефиниран като първично и/или забавено погребение, за разлика от синхронните погребения с кремация, при които понякога също се използват съдове.

В хода на проучването е установено, че за разлика от Егея, Анатолия и Леванта, развитието на тази погребална традиция в Югоизточна Европа запазва основната си характеристика още от времето на своето възникване – т.е. погребване на новородени или мъртвородени бебета в преизползвани керамични съдове – и не възприема по-късни явления като анатолийските питосни гробове на индивиди от различни възрастови групи или палестинските керамични костници. Този факт потвърждава хипотезата за неолитния

произход на изследваната погребална практика, многократно стимулирана от блискоизточни културни влияния.

K. Bacvarov. Jar burials as early settlement markers in southeast European Neolithic. – In: M. Spataro & P. Biagi (eds) A short walk through the Balkans: the first farmers of the Carpathian Basin and adjacent regions. (Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia 12) Trieste, 2007, 189-205.

Като специфична проява на праисторическите погребални практики, гробовете в керамични съдове са свързани с ранните фази на неолитното развитие в Югоизточна Европа. Откривани спорадично в по-широкия контекст на други погребални традиции в рамките на селищното пространство, включително като първични и вторични инхумация и дори кремации, те задължително проявяват определени културни и хронологически особености, които могат да се разглеждат във връзка с посоките на и резултатите от ранноземеделските културни взаимодействия в югоизточноевропейския неолит. Фактът, че долините на Струма и Вардар и Западните Родопи изпъкват като изходна зона на разпространение на традицията на погребване в керамични съдове се вписва в цялостната картина на балканското неолитно развитие. Значението на тези бебешки гробове в жилищното пространство на неолитните общности изпъква като културен маркер, не на последно място свързан с тяхната специална роля в ранноземеделската обредност.

K. Bacvarov. Раждащото гърне: Неолитни гробове в керамични съдове от Югоизточна Европа. – В: В. Николов, К. Бъчваров & П. Калчев (ред.) Праисторическа Тракия. София – Стара Загора: Археологически институт и музей, 2004, 146-160.

Сред далеч не многобройните неолитни гробове от Югоизточна Европа се обособява група комплекси, която внася нов елемент в репертоара на вече съществуващите погребални обреди. Погребението в керамичен съд постепенно се налага като трайна традиция и намира широко разпространение през по-късните праисторически периоди и историческите епохи. Възникването му обаче се свързва с неолита и естествено следва еволюцията на ранноземеделските погребални обреди.

В студията е анализирана и интерпретирана символиката на гробната яма и керамичния съд в контекста на ранноземеделската религиозно-митологична система, изведени са основните типове на тази специфична за неолита погребална практика в Югоизточна Европа, Анатолия и Леванта.

СТАТИИ С ПРИНОСНО ЗНАЧЕНИЕ

K. Bacvarov & K. McSweeney. 'Potted babies': a bioarchaeological approach to the study of jar burial symbolism. – In: V. Nikolov, K. Bacvarov & M. Gurova (eds) Festschrift for Marion Lichardus-Itten. (Studia Praehistorica 14) Sofia: National Institute of Archaeology and Museum, 2011, 399-408.

Посветена на юбилея на проф. Марион Лихардус-Итен, статията накратко описва възникването на традицията на погребване в керамичен съд през периода VI-IV хил. пр. Хр. и проследява развитието ѝ през ранната бронзова епоха в Тракия през III хил. пр. Хр., за да очертае културно-хронологическите рамки на изследователския проблем. Основната цел на проучването обаче е да покаже значението на биоархеологическия анализ за задълбочаване на съвременното разбиране за тази специфична погребална практика и за реконструирането на нейната символика.

В рамките на дългосрочен проект за биоархеологически и стабилноизотопен анализ и радиовъглеродно датiranje на скелетни останки от ранната бронзова епоха са проучени костни материали от 50 гроба, произхождащи от 5 раннобронзови обекта в Тракия, повечето от тях гробове в керамични съдове. Огромното мнозинство от скелетите принадлежат на новородени бебета, но някои са на ненапълно развити зародиши – между 5 S и 8-9 лунни месеца. Открити са и останки от по-големи деца. Повечето гробове са индивидуални; 6 гроба съдържат останки от по 2 индивида. В отделни случаи гробовете съдържат и допълнително добавени единични кости от други индивиди.

Един от най-важните резултати от биоархеологическия анализ е заключението, че повечето бебешки скелети са непълни. Комбинацията от отлично запазени кости и липсващи скелетни елементи предполага, че част от бебетата първоначално са били излагани или погребвани другаде. Очевидно тази погребална практика не изисква полагане на цели тела в съдовете, макар че останките не изглеждат специално, а случайно избрани. Съчетанието от артикулирани и дизартикулирани части от тялото в един съд показва, че повечето бебета са били погребвани в съдовете в състояние на частична разложеност. Следите от рязане и разкъсване на трупа свидетелстват, че в повечето случаи бебетата са били разчленени преди полагането им в керамичния съд. Данните за трупоразчленяване на бебета от „обикновени“ гробове в ями обаче разкриват, че тази практика не е ограничена само до погребението в керамичен съд.

K. Bacvarov, K. McSweeney & S. Ignatova-Terziyska. Interdisziplinäre Forschungen früher Gefäßbestattungen. – In: V. Nikolov, K. Bacvarov & H. Popov (Hrsg.) Interdisziplinäre Forschungen zum Kulturerbe auf der Balkanhalbinsel. Sofia: Humboldt Union in Bulgarien, 2011, 151-162.

Традицията на погребване на новородени или мъртвородени бебета в керамични съдове възниква през ранния керамичен неолит на Северна Месопотамия (края на VII хил. пр. Хр.) и се разпространява в Анатолия, Югоизточна Европа и Южния Левант, достигайки кулминация през бронзовата епоха. Някои от мъртвите бебета очевидно са смятани за „недовършени“ и затова се „нуждаели“ от повече време, за да станат „завършени“; затова и са погребвани под подовете на жилищата в керамични съдове,

„преобразуващи суровото в готово”, също като утробата на реална или метафорична/митична майка. Както през неолита, така и през ранната бронзова епоха обаче едни бебета са погребвани в керамични съдове, докато други са полагани в „обикновени” ями, в едни и същи селища и повече или по-малко едновременно. Разликите в схващането за някои деца като „готови”, а за други като „недовършени” може да са полово детерминирани, както предполагат резултатите от някои генетични анализи.

Чрез интердисциплинарен подход, взимаш предвид генетични, антропологически, биоархеологически и сравнителни данни, е възможно да се разкрият някои от сложните пластове на културно и социално значение на тази погребална практика, която първоначално се прилага само за деца с определена идентичност, но по-късно включва всички възрастови и социални групи и обхваща част от Източните Балкани, цяла Егея и Предна Азия. Резултатите от този анализ допринасят за по-широкото разбиране на механизмите на културно взаимодействие и социална промяна през периода от ранния неолит до ранната бронзова епоха.

К. Бъчваров. Сол и граници: пространството в Провадия-Солницата. – В: В. Николов (ред.) Солта е злато. Праисторически солодобивен център Провадия-Солницата. София, 2010, 64-68.

Пространството в древно селище с толкова сложна историческа съдба като тел Провадия-Солницата претърпява динамично развитие, което може да се разглежда в контекста както на икономически и обществени процеси, така и на космологични и религиозни промени. Обитаемата територия през късния неолит, в периода на и непосредствено след възникването на селището, което в течение на следващите столетия ще се превърне в сложна селищна структура с грижливо замислени и реализирани план и заграждения, поне според данните от досегашните проучвания, не е оградена, но дошлите от тракийските полета първи заселници избират за своя нов дом естествено възвишение, изпъкващо над околния равнинен терен, и така го отделят от заобикалящия ги природен и културен ландшафт. От друга страна, производството на сол през този ранен етап поне частично се осъществява в реалните/символичните граници на селището, което допълнително подчертава формативните идентичностни характеристики на обитаващата го общност. Тази сложна система, включваща „открито“ селище и „закрит“ тип производство, обуславя съществуването на ясно дефинирани и структурирани идеи за пространствата „вътре“ и „вън“ и съответно всичко в и извън тях.

Изглежда, че през следващата епоха този процес обръща посоката си: цялото или поне голямата част от производството на сол се пренася извън селищната територия, която обаче е оградена чрез сложна система от внушителни ровове, стени, бастиони и палисади и контролира – и съответно доминира над – околното пространство чрез различни икономически, социални и ритуални практики.

Засега не е известно дали „външната“ производствена зона също е била *оградена*, или само *ограничена* и осъществяваният „отвътре“ контрол е бил достатъчен, за да я „изолира“ от нежелателни „външни“ сили. Обитателите на „вътрешното“ пространство контролират и осъществяват интензивни търговски контакти, както и несъмнено огромната за онази епоха и свързана с търговската експанзия сфера на културно и

икономическо влияние на солопроизводителите от Провадия. Проучената досега площ от неолитното и халколитното селище, както и от производствената зона не позволява извеждане на обосновани детайлни заключения, но е очевидно, че всички тези сложни и ясно дефинирани пространствени опозиции обуславят съществуването на строго организиран и може би вече стратифициран социален ландшафт.

К. Bacvarov, V. Bozhilov & E. Anastasova. The prehistoric site at Harmanli, southeast Bulgaria. – *Studia Praehistorica* 13, 2010, 135-168.

Във връзка с коригиране на железопътна линия, през 2004 г. е проведено спасително проучване на праисторическото селище в местността Карачелия, на ок. 3,5 км северно от центъра на гр. Харманли. То е разположено върху билото на вододел между два десни притока на Марица, върху първата надзаливна тераса. По време на предварителното теренно обхождане, на площ от около 5 дка са регистрирани пръснати фрагменти от праисторически керамични съдове и каменни оръдия, горяла мазилка, кремъчни отломъци.

С цел установяване характера и секвенцията на културните напластявания, в североизточната периферия на селището е заложен сондаж с размери 15 X 15 м и ориентация по посоките на света. След изчерпване на орницата проучваната площ е ограничена до 87,5 кв. м. Теренът има слаба денивелация от около 0,5 м с посока NW/SE. От N/NE обектът е ограничен от дърво. Отсъствието на структури като постройки, отоплителни съоръжения и др. и голямото количество археологически материали от културния пласт предполагат, че това е най-периферната, най-североизточна част на праисторическото селище, чийто център най-вероятно – въз основа на аналогии с други селища от същата епоха в региона – се намира в най-високата част на речната тераса.

В разрушения от селскостопанска обработка горен пласт (орница) с дебелина до 0,20 м са регистрирани материали от къснонеолитния период Караново IV и неговата преходна фаза към началото на раннохалколитната култура Марица. Отделни фрагменти от преходната фаза се откриват и във втория пласт отгоре надолу. Той най-вероятно трябва да се разглежда като едно цяло с орницата, която представлява неговата разрушена горна половина.

Дебелината на втория пласт варира от 0,10 до 0,25 м. В третия пласт отгоре надолу (дебелина 0,15-0,40 м) са регистрирани материали, отнасящи се само към къснонеолитния период Караново IV. Културните пластове съдържат керамични фрагменти, цели и фрагментирани оръдия от кремък, камък, кост и рог, фигурална пластика, късове обмазка от стени на постройки с колово-плетова конструкция, фрагменти от основи на отоплителни съоръжения, без да се наблюдават особени концентрации на материали. Единствените структури, регистрирани в проучваната площ, са три ями, съдържащи материали, които не се отличават по характер от материала в пласта.

Освен стратиграфията на културните напластявания и откритите археологически структури, в статията са представени керамичният ансамбъл и колекциите от каменни, костни и керамични оръдия, антропоморфна и зооморфна пластика, както и малките находки от къснонеолитното селище при Харманли.

K. Bacvarov. Neue Erwägungen zu Maläk Preslavec: Die frühneolithischen Bestattungen. – In: V. Becker, M. Thomas & A. Wolf-Schuler (Hrsg.) Zeiten – Kulturen – Systeme. Gedenkschrift für Jan Lichardus. (Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes 17). Langenweißbach: Beyer & Beran, 2009, 39-45.

Раннонеолитният обект при Малък Преславец, Силистренско, е разположен на североизточния бряг на едноименното езеро, на по-малко от 200 м от брега на Дунав. Той е проучен частично през 1985-1986 г. под ръководството на И. Панайотов. В периферията му са открити 19 гробни контекста; по-голямата му част днес се намира под водите на езерото. Културният пласт е нарушен от съвременни строителни дейности, както и от праисторическите гробни ями. Керамичният комплекс принадлежи на култура Криш, но са открити и съдове, отнасящи се към култура Дудещи.

От Малък Преславец произхожда най-големият брой раннонеолитни гробове, открити в един обект, въпреки че тяхната хронология не е доизяснена. В тази статия са представени откритите гробни контексти, като за някои от тях е предложена нова интерпретация. Установени са две основни погребални практики: първично погребение в свито положение и вторично погребение. Последният тип се идентифицира по-трудно, но най-малко два гробни комплекса в Малък Преславец могат да се смятат за сигурни: първият се състои от два детски черепа, между които е поставен животински череп, а вторият – от череп на жена, затрупан с мидени черупки. Определена разлика е регистрирана и между първичните контексти с погребване съответно на лява или дясна страна. В първия случай мъртвите са ориентирани с глави на юг, югозапад и север и са положени в по-слабо свита позиция, с длани на известно разстояние пред лицето. Във втория те са ориентирани с глави на север, северозапад и североизток (с едно изключение) и са положени в по-силно свита позиция, с ръце, почти докосващи брадичката или лицето. Нещо повече, втората група гробове са разположени само в северозападната част на проучената площ.

K. Bacvarov. Ursprünge und Entwicklung früher Gefäßbestattungen in Südosteuropa. – In: J. Apakidze, B. Govedarica & B. Hänsel (Hrsg.) Der Schwarzmeerraum vom Äneolithikum bis in die Früheisenzeit [5000-500 v.Chr.]. Rahden/Westf.: Leidorf, 2009, 51-59.

Възникнала през ранните – макар и не през първите – фази на югоизточноевропейската неолитизация, традицията на първично погребване в керамичен съд се развива в няколко териториално-хронологически вълни: изходно „ядро“ в долините на Струма и Вардар и Западните Родопи през VI хил. пр. Хр., последвано от неолитни, халколитни и раннобронзови явления, разпространени от Арголида до Южна Трансданубия, с големи хронологични и териториални „празноти“. Анализът на централноанатолийските и левантинските паралели изгражда стабилна основа за задълбочаване на съвременното разбиране на този очевидно транскултурен феномен. Особено внимание е обърнато на въпроса на какво се дължи огромното „бяло петно“ между разпространението на традицията в Северния Левант и нейните

югоизточноевропейски прояви, свързани единствено с няколко централноанатолийски обекта.

К. Vasvarov. The spotted ‘goddesses’: Tracing back a Neolithic puzzle. – In: И. Гацов (ред.) *Saxa Loquuntur*. Сборник в чест на 65-годишнината на Николай Сираков. София: Авалон, 2009, 223-227.

В две къснонеолитни селища в Тракия, при Харманли и Желязово, са открити женски керамични фигури, чиято повърхност се отличава с набоден орнамент, състоящ се от групи от по четири ямички и точно изобразяващ петнистата окраска на леопард. Този животински вид (*Panthera pardus*) обаче не е обитавал неолитните Балкани. Авторът разглежда наличните факти и проследява произхода на „леопардовата тема“ до нейната хипотетична прародина в праисторическа Анатолия.

К. Бъчваров. Произход и ранно разпространение на погребението в керамичен съд. – *Археология*, 2007, 1-4, 9-20.

Данните за погребалните обреди през късната праистория на Югоизточна Европа не са многобройни, но демонстрират значението на отделни погребални традиции за цялостното разбиране на праисторическото културно развитие. Тази статия разглежда възникването на обряда на първично погребване в керамични съдове – който е особено подходящ за такъв експеримент, тъй като произходът му е обусловен от конкретно събитие с известно начало и еволюция: откриването и бързото разпространение на керамичното производство – на фона на югоизточноевропейската неолитизация и го проследява до зоните на неговата първична проява, следвайки посоките на ранното му развитие, в хронологически рамки, обхващащи неолита, халколита и ранната бронзова епоха, т.е. времето от началото на VI до края на III хил. пр. Хр.

Предложен е модел на разпространение на традицията на първично погребване в керамичен съд, който поставя появата на тази практика в Северния Левант през периода пре-Хасуна. За сравнително кратко време погребването в керамичен съд оказва въздействие върху културни явления чак в Централните Балкани, скоро след което се наблюдава и неговото разпространение в Южния Левант. Отсъствието на такива останки в Западна Анатолия би могло да предполага евентуална автономност на югоизточноевропейското развитие, но такъв сценарий трудно може да се докаже, тъй като гробовете в долините на Струма и Вардар и Западните Родопи имат общи характеристики със своите централноанатолийски и левантийски паралели. По-вероятно е идеята за погребване на зародиш/бебе/дете в керамичен съд, като елемент на мрежите за социално възпроизводство, да е пренесена по пътищата на неолитизация и нейните прояви да са задействани от конкретни стимули, може би природни събития и сходни природни или социални условия, както предполагат относителната синхронност на контекстите и тяхното териториално групиране и в Югоизточна Европа, и в Централна Анатолия.

K. Bacvarov. Where Do Children Belong? Neolithic burials in western Bulgaria. – In: H. Todorova & M. Stefanovich (eds) The Struma/Strymon River Valley in Prehistory. (In the steps of J.H. Gaul 2) Sofia: Gerda Henkel Stiftung, 2007, 139-146.

Особеното място на бебешките и детските гробове в жизненото пространство на неолитните общества отдавна е във фокуса на праисторическата археология. Навярно заради малкия общ брой неолитни гробове и конкретно детски гробове обаче, наблюденията и анализите обикновено не стигат до конкретни заключения. От друга страна, в Западна България и съседните райони е съсредоточен достатъчно голям брой детски гробове, което позволява тяхното сравнително разглеждане в контекста на неолитните погребални обреди.

В седем селища в долината на Струма, Софийското поле и Западните Родопи са проучени над 20 гроба и повече от половината от тях принадлежат на бебета/деца или съдържат скелетни останки от деца: София-Слатина, Кремиковци, Гълъбник, Ваксево, Българчево, Ковачево, Ракитово. В други три неолитни селища в долината на Вардар – която е свързана географски и културно с проучвания район – са открити скелетни останки най-малко от петдесет и осем индивида, голям процент от които са бебета и деца: Неа Никомедия, Връшник и Анзабегово. Авторът разглежда тези вече достатъчно многобройни свидетелства и на тази основа, както и въз основа на интра- и интеррегионални сравнения посочва специфични погребални обреди за различните възрастови групи. Специално внимание е отделено на гробовете в керамични съдове като специфична проява на неолитните погребални обреди, свързана с най-ранните фази на регионалното културно развитие и навярно със самия процес на неолитизация. Обсъждат се възможностите за семантична интерпретация на различни категории неолитни погребални обреди с акцент върху ролята на бебетата и децата в религиозно-митологичните вярвания на неолитните общества.

K. Bacvarov. Early Neolithic jar burials in southeast Europe: a comparative approach. – Documenta Praehistorica 33, 2006, 101-106.

Като специфичен продукт на ранноземеделската религиозно-символична система, погребването в керамични съдове се появява в началото на югоизточноевропейската неолитизация. Неговото развитие в Югоизточна Европа се проследява в два отделни хронологически хоризонта: раннонеолитна изходна зона на разпространение в долините на Струма и Вардар и Западните Родопи и по-късни прояви – къснонеолитни, финалнонеолитни и/или раннохалколитни, в зависимост от регионалната периодизация – „пръснати” на различни места в проучвания регион. Това хронологическо развитие е сравнено с ранните примери на тази погребална практика в Централна Анатолия и Леванта, за да се проследят спецификите на нейното териториално разпространение.

K. Бъчваров. Пластични изображения от праисторическото селище при Харманли. – Археология, 2005, 1-4, 120-127.

На ниско възвишение над десния бряг на Марица, на около 3,5 километра северно от Харманли, са регистрирани останки от праисторическо селище, датиращо от края на VI

хил. пр. Хр. Находките се отнасят към последния период от късния неолит в Тракия, Караново IV, а вероятно и към преходната фаза към раннохалколитната култура Марица. Горният пласт на селището обаче е унищожен поради продължителна селскостопанска обработка на терена и са открити само отделни фрагменти от керамични съдове. През тази фаза се появяват по-отворени форми, преломът на биконичните съдове става по-заоблен, изчезва бялоинкрустираната украса. За керамичния комплекс на долния пласт са типични биконични и остропрофилирани форми, а най-характерната му специфика е връзаната и инкрустирана с бяло вещество орнаментация, както и една технологична керамична група с тъмносива излъскана повърхност и сивкаво-бяла рисувана украса, която намира паралели в Източна Тракия и Северозападна Анатолия.

Пластичните изображения включват антропоморфни и зооморфни фигури, както и други керамични и каменни артефакти, типични за материалната култура на периода Караново IV като цяло, но проявяващи и определени специфики. Повечето пластични изображения от Харманли намират близки аналози в неолитната материална култура в Тракия. Въпреки отсъствието на показателен археологически контекст, който да допринесе за функционалната им интерпретация, налице са известни указания в тази насока. Една от общите им – почти задължително – особености е тяхната фрагментарност. Те са открити в културния пласт в периферията на селището, а също в ями, чийто запълнител повече или по-малко е сходен със самия културен пласт; изглежда, че след използването им за ритуални цели и след тяхното фрагментиране, те са били „десакрализирани” и са ставали безполезни или за такава може да се смята поне тяхната изхвърлена/депонирана част. За това свидетелства например специфичният начин на моделиране на някои типове антропоморфни фигури, който предполага тяхното по-късно разчленяване на няколко части. Що се отнася до „котешките” и бичи персонажи на зооморфните изображения, навярно е най-логично те да бъдат поставени в по-широк териториален и културен контекст и да се разглеждат в сравнение с находки от други синхронни селища. Макар и фрагментирани – или дори тъкмо поради това – и малобройни, пластичните изображения от Харманли определено разширяват познанията за къснонеолитните антропоморфни и зооморфни фигури в Тракия и допълват тяхната функционална интерпретация в контекста на ранноземеделската религиозно-митологична система.

К. Бъчваров. Къснохалколитен гроб от Помощица, Поповско. – Археология, 2004, 3-4, 47-51.

През последните няколко десетилетия къснохалколитните погребални обреди от българските земи са обект на интензивни проучвания. Открит е голям брой гробове и повечето от тях са публикувани. В тази статия авторът разглежда единичен гроб от Североизточна България, чийто анализ допълва информацията за погребалните практики на култура Коджадермен-Гумелница-Караново VI и дава възможности за тяхната по-широка интерпретация.

По време на разкопките на раннонеолитния обект при Помощица, Поповско, в един от сондажите е открит къснохалколитен гроб на млада жена (16-18 години), положена в свита позиция наляво с глава на изток/югоизток. Костите на лявата длан и пръстите

липсват. Пред лицето и върху лявата ѝ предлакътница е поставена керамична купа. В устата ѝ са открити две медни халки. В близост не са регистрирани други гробове, но е възможно този гроб да е част от некропола на къснохалколитно селище, намиращо се на около 300 м югоизточно от раннонеолитния обект.

В този случай особен интерес представлява гробният инвентар. Гробните дарове, характерни за култура Коджадермен-Гумелница-Караново VI, включват разнообразни по вид, брой и символично значение предмети, винаги поставени до или върху тялото, като купата пред лицето на погребаната жена от Помощица. Двете медни халки обаче са открити в устата ѝ. Добре запазеният череп, фактът, че челюстите са напълно затворени, както и характерните отложения от меден оксид по зъбите от лявата страна категорично свидетелстват, че халките умишлено са поставени в устата на погребаната, а не са резултат от постдепозиционни нарушения. Те очевидно не са аналогични и на медните халки, откривани около зъбите на погребани индивиди, например в некропола при Дуранкулак. Това заключение се потвърждава и от физикоантропологическите свидетелства.

Тази практика може логично, макар и условно да се свърже с много по-късния ритуал на поставяне на т.нар. Харонов обол. Гробове от Аргос и Кипър, датиращи от геометричната епоха, представят информация за поставяне на „οβέλοι” в устата на починалите. Според митологичната интерпретация, те са схващани като ναῦλον, такса за лодкаря, който превозва душите през реката, граница на света на мъртвите. Ритуалът обаче може да се свърже и с раннонеолитните погребални обреди. В устата на мъртвите в три интрамурални раннонеолитни гроба са открити различни предмети. Логично е да се приеме, че между появилата се през ранния неолит и регистрирана в къснохалколитния гроб от Помощица практика от една страна и античния мит за Харон от друга, съществува определена семантична връзка. Преходът от света на живите в света на мъртвите явно се изразява в преминаване на някаква преграда, характерен елемент от митологичното мислене на древния човек. Процесът на отделяне на гробното от селищното пространство и съответно на света на мъртвите от света на живите започва още през ранния неолит. Той продължава през целия неолит и окончателно завършва през късния халколит. Очевидно с унифицирането на погребалните обреди на култура Коджадермен-Гумелница-Караново VI в края на този процес вече съществуват религиозно-митологични представи за “задгробен свят” с развита структура и форма.

К. Бъчваров. Раннонеолитно вторично погребение от Карановската селищна могила. – *Studia Archaeologica, Suppl. I* (сборник в памет на д-р Петър Горбанов), 2003, 15-19.

По време на разкопките в югозападния сектор на Карановската селищна могила, в пласта, отнасящ се към периода Караново II, В. Миков попада на останки от горяла постройка, сред които разкрива следи от пепел и голям брой детски скелети. Костите не са в анатомичен ред, а долните челюсти са намерени отделно от черепите. Останал неотбелязан в нито една публикация на материали от Караново, този гробен комплекс представлява значителен изследователски интерес, тъй като се различава от останалите, както в самата Карановска могила, така и в целия териториален обхват на културната група Караново II. Настоящото проучване за пръв път представя известната информация

за комплекса и го разглежда на фона на раннеолитните погребални обреди в Югоизточна Европа и Западна Анатолия, за да хвърли светлина върху неговата интерпретация.

В статията убедително е доказано успоредното съществуване на различни раннеолитни погребални практики: от една страна обикновена инхумация в свита позиция, а от друга вторично погребение без спазване на анатомичен порядък. Този факт не е изненадващ, като се имат предвид тесните културни контакти в региона на Балканите и Анатолия в началото на неолитната епоха. Наблюдава се обаче определена разлика между вторичните гробове от Караново и аналогичните примери от Тесалия и Предна Азия, което явно предполага специфично развитие на традицията на вторичното погребение в Тракия.

22/11/2011 г.

Крум Бъчваров